

İslam Hukukunda Maksudun Aksi ile Muamele Kaidesi ve Fıkî Uygulamaları

Abdulkali Deniz | 0000-0002-9315-6690 | abdulkalideniz500@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi | Şırnak Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı | Şırnak
| Türkiye

<https://ror.org/01fcvk23>

Atıf: Deniz, Abdulkali. "İslam Hukukunda Maksudun Aksi ile Muamele Kaidesi ve Fıkî Uygulamaları", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 24-43. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1640524>

Öz: Kaide, fıkî farklı konulardan oluşan ve belli bir mânada buluşan tikel meseleleri kapsayan tümel kurallardır. Kavâid literatürü fıkî tedvin sürecinden sonra olgunlaşma dönemiyle birlikte oluşmaya başlamıştır. Amaç, aynı mânada buluşan farklı konulardan meseleler hakkında genel açıklamalar yapmak suretiyle fıkî sorunlara çözüm bulma yollarını kolaylaştırmaktır. Araştırmamızda mükellefin eylemleri maksatları açısından incelenmiş ve kötü niyeti gösteren herhangi bir eylem yahut söylem tespiti durumunda kastın aksi ile muamele kaidesinin işletilmesi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda kaidenin mahiyetine ve yaptırım içeren bazı uygulamalara değinilmiştir. Bu konuda ilk akla gelen örnek murisini öldüren kişinin miras hakkından mahrum bırakılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kaide, Miras, Vasiyet, Talak, Zıt.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	15.02.2025
Kabul Tarihi	30.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

The Legal Maxim of a Transaction Contrary to The Primary Purpose and Relevant Fiqh Applications in Islamic Law

Abdulkali Deniz | [0000-0002-9315-6690](https://orcid.org/0000-0002-9315-6690) | abdulkalideniz500@gmail.com

Asst. Prof. Dr. | Şırnak University | Faculty of Divinity | Department of Arabic Language and Rhetoric | Şırnak
| Türkiye

<https://ror.org/01fcvk23>

Citation: Deniz, Abdulkali. "The Legal Maxim of a Transaction Contrary to The Primary Purpose and Relevant Fiqh Applications in Islamic Law", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 24-43. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1640524>.

Abstract: Legal maxims are universal rules that covers particular issues that consist of different jurisprudential subjects and meet in a certain meaning. The literature of Qawaid began to form with the maturation period of jurisprudence after the codification process. The aim is to facilitate the ways of finding solutions to jurisprudential problems by making general explanations about issues from different subjects that meet in the same meaning. In our research, the actions of the taxpayer were examined in terms of their purposes and in case of any action or statement indicating bad intention, the principle of acting contrary to the intention was emphasized. In this context, the nature of the rule and some practices that include sanctions were mentioned. The first example that comes to mind in this regard is the deprivation of the right of inheritance of the person who kills his heir.

25

Keywords: Islamic Law, Legal Maxim, Inheritance, Testamentum, Talaq, Opposite.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	15.02.2025
Date of Acceptance	30.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Fıkıh, *şer'î-amelî* hükümleri tafsili delilleriyle bilmek¹ iken fıkıh usulü icmalî delilleri, delillerden hüküm istinbat keyfiyetini ve müctehidin durumunu inceleyen ilimdir.² Fıkhî kaideler ise *farklı konulardan çokça cüz'ıyyâtı kapsayan küllî (tümel) kurallardır*.³ Kaidenin bir alt birimini oluşturan *ed-dâbıt* (الضابط) ise kaideye göre daha dar bir anlam ifade etmektedir. Kaide birçok konudan tikel meseleyi aynı mânada birleştiren genel kuralları ifade ederken dâbıt, sadece bir konuyla ilgili tikel meselelere ilişkindir. Ör. “*me'mûmun namazı imamın namazına bağlıdır*” kuralı sadece namazla ilgili bir dâbıttır.⁴ Küllî kaideleri öğrenmek cüz'ıyyâtı öğrenmeğe nispeten daha kolaydır. Buna rağmen külliyyât bilgisi cüz'ıyyâtı kavramaya dayanmaktadır. Külliyyât ile ona dayanak olan cüz'ıyyât arasında birçok yönden benzerlik (şebah/eşbâh) olabileceği gibi tek yahut bazı açılardan benzerlik ve eşitlik (nazîr/nazâir) de mümkündür. Aralarındaki benzerlik noktalarının çokluğuna rağmen söz konusu cüz'ıyyât aynı olmayıp aralarında araştırılıp bilinmesi gereken bazı farklar (fark/fürûk) söz konusudur ki bu farklar hükmün de farklı olmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan adı geçen terimler arasında çok yakın bir anlam ilişkisi olmakla birlikte medlûl açısından aynı şeyler değildirler. Kaideler, aynı mânada buluşan ve birçok açıdan benzeşen farklı cüz'ıyyâtın yan yana gelmesi neticesinde oluşmaktadır. Nasların mânasını yansıtan kaidelerin aynı zamanda usûlî delillere dayandıkları hususunda şüphe yoktur. Zira küllî kaideler cüz'ıyyât gibi istinbât edilen hüküm mahiyetindedirler ve usûlî delillere ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak “*müddei iddiasını bir delil ile ispatlamak, iddiayı inkâr eden ise yemin etmek zorundadır*”⁵ ve “*ameller niyetlere göre değerlendirilir*”⁶ gibi aynı mânadaki bir nassın yansımaları olan kaideler doğrudan delil olarak da kullanılabilir. Bu açıdan fıkhî kaideler hukukun her alanında yararlanılan ve uygulanabilen genel prensiplerdir.⁷ Fıkhî kaideler, fürû arasında birlik sağlamak ve muhtemel çelişkileri önlemek için gereklidir. Aksi hâlde aynı mânada buluşan meselelerle ilgili farklı hükümlerin ortaya çıkması ve telafisi muhal çelişkilere mahal verilmesi mümkündür. Kavaid bilgisi ayrıca icthat ve fetvalarında müctehit ve müftülere yardımcı olmaktadır. Çünkü fıkhî kaideleri kavramak sayılamayacak kadar olan cüz'î meseleleri ezberlemeye gerek bırakmamaktadır. Fukaha, söz konusu kaidelerin bir kısmı üzerinde ittifak, bir kısmı üzerinde ise ihtilaf etmiştir. “*Yakîn şekk ile zâil olmaz*”⁸, “*işler maksatlara göre değerlendirilir*”⁹, “*zarar giderilir*”¹⁰, “*âdet muhakkemdir*”¹¹ ve “*zorluk kolaylığı celp eder*”¹² kaideleri fukaha arasında

26

¹ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûlî'l-fıkh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uvayza (Beyrut: 1997), 1/78; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed b. Abdisselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 5.

² (مجموع أدلة الفقه على سبيل الإجمال وكيفية دلالتها على الأحكام وكيفية الحال المستدل بها). Bk. Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) b. Muhammed el-Hindî el-Urmevî, *Nihâyetü'l-vüšûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Salih b. Süleyman el-Yusuf-Sa'd b. Salim es-Sevîh (Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye, 1416), 1/24.

³ (قضية كلية منطبقة على جميع جزئياتها). Bk. Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî b. el-Mulakkın, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Mahud el-Ezherî (Riyad: Dâru İbn Kayyim, 1431), 1/24; Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), “Kaide” md. 149.

⁴ Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418); Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), 2/6.

⁵ (الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ). Bk. Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk Ebû İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Mahmud Şakir-Muhammed Fuad Abdulkaki (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395), “Beyyinenin müddeiye, yeminin müddeâ aleyhe ait olması”, 3/618 (No. 1341).

⁶ (يَمَّا الْأَعْمَالُ بِالْيَمِينِ). Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Bed'ü'l-Vahy”, 6, 1(No. 1).

⁷ Karafî, *el-Furûk*, I/ 2-3.

⁸ (اليقين لا يزول بالشك).

⁹ (الأمور بمقاصدها).

¹⁰ (الضرر يزال).

¹¹ (العادة محكمة).

fıkhın üzerine bina edildiği beş temel kaide olarak genel kabul görmüştür.¹³ Araştırma konumuzu teşkil eden kaide adı geçen kavâid-i kübrâdan “işler maksatlara göre değerlendirilir” kaidesi ile fıkıh usûlünde talî delillerden sayılan “*sedd-i zerâi*” ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda araştırma konumuzu teşkil eden kaide, fıkhın genel maksat ve hedefleriyle yakın ilişkisinden dolayı fıkıhta hiyel ve aldatmaya zemin olan tasarruflara da kapıyı kapatmaktadır. Fıkhın tedvininin hicrî birinci asır mı yoksa bazı müsteşriklerle bazı Müslüman ilim adamının iddiası olan ikinci asır mı olduğu hususundaki farklı görüşler¹⁴ fikhî küllî kaidelerin tedvin işleminin hicrî beşinci asırda başladığı ve sonraki dönemlerde giderek zenginleştiği yönündeki genel kanaate tesir etmemektedir. Zira eşbâh ve fûrûk disiplini haddi zatında farklı fikhî meselelerin ortaya çıkmasına ve aralarındaki benzerliklerin çoğalmasına bağlıdır. Bundan dolayı fikhî kaidelerle ilgili te’lifler kronolojik olarak hem fıkıhtan hem de fıkıh usulünden sonradır. Baba Cüveynî (öl. 438), bu alanda ilklerden sayılan “*el-Cem’ ve’l-Fark: el-fûrûk*”¹⁵ isimli eserinde sadece fûrû meseleler arasındaki benzerlik ve farklara değinmekle yetinmemiş, usûlde de nesh, tahsis ve istisna gibi kavramlar arasındaki ilişki ve farklara temas etmiştir.¹⁶ Fûrûk türü eserlerin, bazı açılardan benzeşen bazı cüz’î meselelerle ilgili hükmün de aynı olması gerektiğini sananlara yönelik olarak aslında söz konusu meseleler arasında farklar olduğunu beyan etmek üzere ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Fıkhı toplamda on kısma ayıran Zerkeşî, “*cem’* (fûrûun ortak yönleri) *ve fark* (ayrıldıkları noktalar) *bilgisi*”ne sahip olmayı ikinci sıraya yerleştirmiştir. Hatta bazılarına göre fıkıh, *cem’* ve *fark* bilgisidir (الْفَقْهُ فَرْقٌ وَجَمْعٌ).¹⁷ Ör. Zimmî bir kimsenin Müslüman biriyle ortak yönleri olduğu gibi (*cem’*) ayrıldıkları noktalar (*fark*) da vardır. Kerâbîsî (öl. 570) ve Karâfî’nin (öl. 684) aynı isimli *el-Fûrûk*’ları,¹⁸ İzz b. Abdisselâm’ın (öl. 660) *Kavâ'idü'l-ahkâm*¹⁹, İbn Sübkî (öl. 771), İbn Nüceym (öl. 970), İbn Mulakkın (öl. 804) ve Suyutî’nin (öl. 911) aynı isimle te’lif ettikleri *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’ları,²⁰ Zerkeşî’nin (öl. 794) *el-Mensûr fî'l-kavâidi'l-fikhiyye*’si ve İbn Receb’in (öl. 795) *el-Kavâid*’i gibi eserleri bu kapsamda zikretmek mümkündür. Söz konusu eserlerin yanında Osmanlı Devleti’nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren *Mecelle*’de doksan dokuz küllî kaide yer almıştır. Bunlar, meseleci metoda göre oluşan İslâm hukuk literatürü içinde zamanla çıkarılmış genel hukuk prensipleri olup diğer normatif hükümlerin fıkhın bütünlüğü içinde daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar.²¹ Söz konusu kaideler genelde vecizdirler; az sözle çok mâna ifade ederler. Cüz’î meselelere ışık tutan küllî kaidelerle ilgili hicrî ikinci asırdan itibaren tefsir ve nahiv başta olmak üzere değişik disiplinlerde birçok eser yazılmıştır.

¹² (الشفقة تجلب التيسير).

¹³ Suyutî, *el-Eşbâh*, 7; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 14.

¹⁴ Bu konuda daha fazla malumat için bk. Bekir Karadağ, “İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/19 (Bahar, 2020), 405.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *el-Cem’ ve’l-fark: el-furûk*, thk. Abdurrahman b. Selame b. Abdullah el-Müzeynî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1424).

¹⁶ Cüveynî, *el-Furûk*, 1, 45-47.

¹⁷ Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâidi'l-fikhiyye*, thk. Teysir Faiz Ahmed Mahmud (Küveyt: Vezaretü'l-evkâf el-Küveytiyye, 1405), 1/70.

¹⁸ Esat b. Muhammed b. Hüseyin Ebû'l-Muzaffer Cemalü'l-İslâm el-Kerabîsî, *el-Furûk*, thk. Muhammed Tamûm (Küveyt: Vezaretü'l-Evkâf, 1402); Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Misrî el-Karâfî, *el-Furûk; Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk (el-Kavâidü's-seniyye fî'l-esrâri'l-fikhiyye)* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1431).

¹⁹ Ebû Muhammed İzzüddin Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kasım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Kavâidü'l-ahkâm fî meşâlihi'l-enâm (el-Kavâidü'l-kübrâ)*, thk. Taha Abdurrauf Sad (Mısır: Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1414).

²⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 1/5; İbn Mulakkın, *el-Eşbâh*, 1/15; Tacuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi es-Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411), 1/12.

²¹ Mehmet Akif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 28/231-235.

Bu çalışmada Zerkeşî ve Hısnî (öl. 829) gibi âlimlerin “maksudu aksi ile karşılama”²², İbn Receb, İbn Nüceym ve Suyûtî gibilerinin “Herhangi bir şeyi zamanından önce erkene alanların ondan mahrumiyetle cezalandırılmaları”²³ ve Şatibî’nin (öl. 790) “maksudun aksi ile muamele”²⁴ şeklinde ifade ettikleri kaidenin mahiyeti ve kapsamına giren bazı örnekler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışma boyunca söz konusu kaideyi belirtmek üzere “maksudun aksi ile muamele” ifadesi kullanılacaktır. Ayrıca asıl mânâyı değiştirmedikten sonra kabuk niteliğindeki tabir ve ifadelerin farklılık arz etmesi konunun özünü olumsuz yönde etkilemekten uzaktır. İslâm hukukunda hak ve sorumlulukların doğal mecrasında seyretmesi ve istismar amacıyla ta’cil (öne alma) ve te’cilin (öteleme) engellenmesi esastır. Bundan dolayı herhangi bir hakkı erkene alma niyetiyle suç işlemenin önüne geçmek aynı zamanda sedd-i zerâi’ açısından da önemli dinamikler barındırmaktadır. Dolayısıyla ilgili naslardan mülhem olarak oluşturulan söz konusu kaide, kavâid, fûrûk ve nezâir eserlerinde dağınık vaziyette etüt edilmekle birlikte anlam boyutlarının farklı açılardan değerlendirildiği ve kapsamına giren örneklerin üzerinde durulduğu müstakil bir araştırmaya konu olmaması ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Kaidenin sedd-i zerâi’ boyutu düşünüldüğünde fikhî araştırmalara yoğunlaşan bireylerin çalışmalarına katkı sağlaması ve sosyal hayata olumlu yansımaları umulmaktadır. Kazuistik/meselecî niteliği bariz araştırmaların eser inceleme ve tarama yöntemine dayandığı izahtan varestedir. Dolayısıyla ilgili kavâid, eşbâh ve nezâir türü eserlerden yola çıkılarak hem ilgili kaidenin izahı gerçekleştirilmeye çalışılmış hem de konuyu izaha yardımcı mahiyette yeteri düzeyde örneğe yer verilmiştir. Üstelik bu kaidenin hayatın her alanında mutlaka bir karşılığının olması konuyu daha önemli kılmaktadır. Toplumun ıslahı ve irşadı saikiyle vurgulandığı açık olan bu tür kaidelerin farklı çalışmalarla sürekli canlı tutulması toplumsal maslahatlar açısından gereklidir.

Şüphesiz konuyla ilgili adı geçen meşhur eserlerin yanı sıra doğrudan yahut dolaylı olarak konu hakkında yazılan eserler söz konusudur. Ancak yakından incelendiğinde *maksudun aksiyle muamele* kaidesinin anlam boyutlarını karşılayacak nitelikte olmadıkları görülmektedir. Bu bağlamda ulaşabildiğimiz Muhammed Fethullah en-Neşşâr’ın, “*Ehemmü’l-fürû’i’l-fikhiyye el-mebniyye ‘ala kâideti ‘el-mu’âradatü bi nakidi’l-maksûd*”²⁵ isimli makalesinde sadece iki örnekle yetinilmiş, kaideyle ilgili muhtelif mezheplerin delil ve gerekçelerine ise gereğinden fazla yoğunlaşmıştır. Bu makamda sadece delilleri değerlendirmenin ve yaşanan ihtilaf sürecine yoğunlaşmanın asıl konudan uzaklaştırıcı nitelikte olduğu açıktır. Yine Mustapha Abubakar Mustapha tarafından kaleme alındığı anlaşılan ve yayın bilgileri hakkında bilgi sahibi olamadığımız bazı çalışmalarda kavâid ve kavaid-i kübra gibi tabirler, bazı mezhep mensuplarınca bu alanda yazılan eserler hakkında geniş malumat verilmekle birlikte araştırma konusu olan kaide ve ilgili örneklere sadece bir paragrafta değinilmektedir.²⁶ Bu bakımdan araştırmamızın alanda hissedilen bir açığı kapatabilecek potansiyelde olabileceği umulmaktadır.

²² (المعارضة بنقيض المقصود). Bk. Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/205; Takıyyüddin Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü’min el-Hüseynî el-Hısnî, *el-Kavâid*, thk. Abdurrahman b. Abdullah eş-Şa’lân-Cibril b. Muhammed el-Busaylî (Riyad: Mektebetü’n-Neşr, 1418), 3/241.

²³ (مَنْ تَعَجَّلَ الشَّيْءَ قَبْلَ أَوَانِهِ عُوِقَتْ بِحُزْنَانِهِ). Bk. Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *el-Kavâid* (Mısır: Mektebetü’l-Hacî, 1431), 230; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 132; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 152.

²⁴ (للمعاملة بنقيض المقصود). Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvafakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan (Mısır: Dâru İbn Affân, 1417), 6/443.

²⁵ Muhammed Fethullah en-Neşşâr, “Ehemmü’l-fürû’i’l-fikhiyye el-mebniyye ‘ala kâideti el-mu’âradatü bi nakidi’l-maksûd”, *Mecelletü’s-Şeriatî ve’l-kânûn*, 1/24 (2009), 692, 712.

²⁶ Mustapha Abubakar Mustapha, https://www.researchgate.net/profile/Mustapha-Mustapha/3/publication/325207029_The_Jurisprudential_Rule_of_Treatment_with_Opposite_Intent_and_its_Application_in_Islamic_Law/links/5afe0fb60f7e9b98e01972ea/The-Jurisprudential-Rule-of-Treatment-with-Opposite-Intent-and-its-Application-in-Islamic-Law.pdf

1. Maksudun Aksi ile Muamele Kaidesinin Mahiyeti

İnsanoğlu hayatta kalmak, daha iyi bir hayat sürmek ve kendini gerçekleştirmek için sürekli çaba gösteren bir varlıktır. Hırs, acelecilik ve nankörlük²⁷ ise birçok insanda bulunan zafiyetlerdendir. Bu açıdan zaman zaman bencillik, menfaat ve hırs gibi etkenlerle kısa yollardan hedefe ulaşmak için şartları zorlayabilmektedir. İnsanın söz konusu zafiyetini dikkate alan şâri' tedbir mahiyetinde sedd-i zerâi' kabilinden bazı hükümler teşri' etmiştir. Bu kapsamda temas ettiğimiz "maksudun zıddıyla karşılık" ilkesi çok önemli ve anlamlı fikhî bir kaide olmasına rağmen yeteri düzeyde ilmî çalışmalara konu olmamıştır. Şâri', şer'î hükümleri vazederken öncelikle kulların yararına olan şeyleri tahsil (celb-i maslahat) ile zararına olanları savmaya (def-i mefsede) dikkat etmektedir.²⁸ Maslahat ve menfaat bazen açık olurken bazen de şâri'in koyduğu hükümlerin hikmetinde gizli olabilir. Yüce Allah'ın hikmeti de sorgulanamayacağından²⁹ kula düşen, meseleyi sorgulamak değil, mutlak itaatle ilahi imtihan sürecini geçmeye çalışmaktır. Mükellefe yönelik ahkâmın bir kısmının belli birtakım kayıtlarla teşri edilmesi ihata edilen yahut edilemeyen bazı hikmetlere mebnidir. Allah (c.c.), Yahudileri sınamak için cumartesi günü avlanmayı haram kılınca onlar aynı gün ağları serip toplama işini pazar gününe ertelemek suretiyle yasağı ihlal edebileceklerini sandılar. Ancak bu teşebbüs maksatlarının aksiyile cezalandırılmalarına sebep olmuş, zulüm ve fesatla anılıp lanetlenmeleriyle sonuçlanmıştır.³⁰ Ahkâmın bir kısmı somut ve munzabıt kayıtlarla mukayyet hâle getirilmiştir. Söz konusu kayıtların bir kısmının zamanla, bir kısmının da mekânla ilgili olması mümkündür. Hac ve umre ibadetinin belli bir mekânda eda zorunluluğu ile mirasın tahakkukunun murisin ölmesine bağlı kılınması bu kapsamda değerlendirilebilir. Şer'î ahkâmın sıhhati için zaman ve mekân gibi unsurların doğal yönüne müdahale edilmemesi esastır. İçkinin doğal yollarla sarhoş edicilik niteliğini kaybedip sirkeye dönüşmesi tahareti için yeterli bir sebeptir. Ancak dışardan müdahaleyle bir madde/ilaç atılması sonucu sirke hâline gelmesi onu helal kılmamaktadır.³¹ Bu açıdan doğal seyri içinde gerçekleşmesi gereken bazı hakların kasıtlı bir şekilde erkene alınması teşebbüsü suçtur. Söz konusu suçun temel sebebi ise suçlunun kendisine takdir edilen haktan istifade etmek için acele etmesidir. Nitekim yüce Allah insanoğlu hakkında "İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir!"³² buyurmuştur. Bu durumda şâri', bu istismarı önlemek için erkene alınmak istenen haktan mahrum bırakmak suretiyle ilgiliyi cezalandırma yoluna gitmektedir. Suçlunun hedeflediği şeyin yaptırımsız gerçekleşmesi ise bu konudaki istismar ve kötü niyeti besleyen bir yön barındırmaktadır. Bu bakımdan maksudun zıddıyla karşılık prensibi aynı zamanda aklî çıkarıma dayalı bir boyut da barındırmakta olup kapsadığı bütün cüzî'iyata eşit oranda uygulanma potansiyeline sahiptir. Söz konusu kaidenin bu yönüyle kıyastan ayrıldığı söylenebilir. Zira usûlî bir delil olan kıyasta illetteki benzerlikten dolayı fer'in asla ilhakı söz konusudur. Maksudun aksiyile mukabele kaidesinde ise külli kural kapsamına giren ve farklı konulardan oluşan bütün örneklerle eşit oranda delalet söz konusudur. Nitekim aşağıdaki örnekler üzerinde konu daha da netleşecektir.

Maksudun aksi ile muameleyi gerektiren istismar alanı daha çok ekonomik alanlar olmakla birlikte siyasi ve sosyal birçok alanda bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Bunun en bariz

²⁷ el-Âdiyât, 100/6; el-İsrâ, 17/11.

²⁸ Bk. Bekir Karadağ, "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi", *İslam Düşüncesi Araştırmaları* (Ankara: 2019), 214 vd.

²⁹ el-Enbiya, 21/23.

³⁰ el-Bakara, 2/65; en-Nisa, 4/47, 154; el-A'râf, 7/163.

³¹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/183.

³² el-İsra, 17/11.

örneklerinden biri, doğal süreçte takdir edilen ölüm vaktini beklemeden beşerî müdahale ile ölümü erkene alma durumudur. *İntihar* olarak isimlendirilen söz konusu eylemin hem dünyada hem de ahirette birçok olumsuz neticeye sebep olduğu bilinmektedir.³³ Yine nefesine mahkûm olup dünyada yaratıcının yasakladığı fuhuş ve kötülöklere dalma konusunda beis görmeyen kimselerin ahiret nimetlerinden mahrumiyetle cezalandırılmaları bu kapsamdadır. Bu bağlamda Allah'ın dünyada yasakladığı içkilerin daha temiz ve nezihinin ahirette sabreden müminlere sunulacağı vadedilmektedir.³⁴ Bulunduğı makamdan bir üst makama geçmek yahut taşıdığı unvanı yükseltmek isteyen kimsenin doğal süreci zorlayacak eylemlerden uzak durması esastır. Doğal hiyerarşiye riayet etmeden kısa yollardan süreci zorlamak ise bazen mevcudun da elden çıkmasına sebep olabilmektedir. Aynı durum diploma sahibi olmak isteyen bir öğrenci, ticarete başarılı olmak isteyen bir tüccar ve akademik hayatta unvan sahibi olmak isteyen eğitimciler için de geçerlidir. Her ne kadar insanlık tarihi boyunca şahit olunan siyasi cinayetlerin büyük bir kısmının temelinde süreçlere zamanından önce müdahale durumu etkin olsa da belgeleme konusundaki sorunlar, doğrudan siyasî alanla ilgili nasların azlığı, mevcut genel nitelikli nasların farklı te'villere açık hâlleri ve bu konunun haddi zatında farklı bir hitap ve epistemolojik alan iktiza etmesi gibi gerekçelerle siyasî olaylarla ilgili örneklerin bu makamda çalışmamızın sınırlarını aşacağı açıktır. Aksi hâlde insanoğlunun hükümlerlik için akli zorlayan planlar, zehirlemeler, entrikalar ve provokasyonlar yaptığına dair çokça malumat vardır. İslam ülkelerinin de söz konusu

30 gerçeklerden uzak bir yapıda olmadıkları açıktır. Buna dair örneklerin ilk olarak Hz. Adem'in iki çocuğı arasındaki kıskançlık ve çekemezlikle başladığı³⁵ ve Hz. Yakub'un oğullarının bir kardeşlerini kuyuya atmalarıyla³⁶ somutlaştığı görölmektedir. Aslında İslam âlemindeki siyasî cinayetler olgusunu özetlemesi açısından *Dört Halife Üç Cinayet* isimli eser³⁷ yeteri düzeyde malumat ve mesaj içermektedir.

Dolayısıyla tümel kaide kapsamına giren ve hayatın her alanında görölməsi muhtemel örnekleri farklı kategoriler hâlinde düzenlemek meselenin netleşmesi açısından önem arz etmektedir. Konuyla ilgili tespit ettiğimiz örneklerin bir kısmı talak, miras ve iddet gibi aile hayatıyla, bir kısmı namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerle, bir kısmı ganimet, vasiyet ve miras gibi malî konularla ilgiliyken hadd-i sirkat ve yargılama usulüne dair ayrıca iki örnek söz konusudur. Bundan dolayı muhtevalarından hareketle örnekleri malî ve ibadet alanı, aile hayatı ile hadler ve yargılama alanı olmak üzere dört temel kategoride değerlendirmeye çalıştık. İnsanın malî konulardaki zafiyeti ve istismara olan meylini dikkate alarak malî konulardaki örneklere öncelik vermeyi uygun bulduk.

1.1. Malî Alan

1.1.1. Miras

Çıkar ve menfaat ilişkisinin daha çok hissedildiğı ekonomik alanda imtihan süreçleri daha bariz hissedilmektedir. Zamanından önce mirasa konmak, mirasta ortak sayısını azaltmak yahut daha fazla pay almak için kanıt yahut tanıkları yok etmeye çalışmak gibi iyi niyetle bağdaşması

³³ Ebû Davud Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistanî el-Ezdi, es-Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-Misriyye, 1431), "İntihar Edenin Namazı", 3/206 (No: 3185). Bu rivayetin zahirine dayanarak intihar edenin cenaze namazının kılınmaması gerektiğine dair görüşler yanında muvahlit olduğu sabit olan kimsenin cenaze namazının kılınacağı yönünde görüşler söz konusudur. Nitekim uygulama da bu yöndedir.

³⁴ Muhammed, 47/15.

³⁵ el-Maide, 5/27.

³⁶ Yusuf, 12/10-15.

³⁷ Adnan Demircan, *Dört Halife Üç Cinayet* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021).

mümkün olmayan etkenlerle pay sahipleri başta olmak üzere ilgililere yönelik muhtelif teşebbüslerde bulunmak mümkün ve vakidir. Bunu önlemek yahut asgariye indirmek bağlamında “*murisini öldürenin varisçi olamayacağı*”³⁸ manasındaki hadis bu hususta caydırıcı fikhî ahkâmın oluşmasına dayanak olmuştur. Buna göre mükellef birinin kasten murisini öldürmesi doğrudan miras hakkını düşürmek için şer’î bir sebeptir. Zira murisini öldüren varis, miras hakkına erkenden konmak istemiştir ve kastettiği şeyin aksiyile cezalandırılması gerekmektedir. Bu hususta şâz (marjinal) bazı görüşler dışında fukaha arasında muhalefet eden olmamıştır.³⁹ Kısas, riddet, bağy (isyan) ve muhsan olması durumunda zina gibi şer’an haklı sebeplerle öldürme gerçekleşmesi durumunda katilin varis olup olamayacağı konusunda iki görüş söz konusudur. Konu hakkındaki nasların *mutlak* ve *umum* niteliklerini öne çıkaran yaklaşıma göre bu durumda miras hakkının düşmesi ilgili nasların açık muktazasıdır. Bu yaklaşımda ilgili naslar varisten sadır olan öldürme eyleminin mutlak olarak mirası engellediği, kasten, hataen, haklı yahut haksız olması arasında herhangi bir fark gözetmediği savunulmaktadır. Haklı sebeplerle murisini öldüren kimsenin miras hakkından mahrum bırakılmaması gerektiği yönündeki görüşü savunanların temel hareket noktaları ise öldürme eyleminin esas etkeninin miras hakkını erkene almak değil, şer’î bir hükmün infazı olduğudur. Kudûrî (öl. 428), “*haklı gerekçelerle murisini öldürenin varis olabileceği*” yönündeki görüşü Hanefilere nispet etmektedir.⁴⁰ Bu hususta Şafiîlerde karşıt iki görüş olmakla birlikte haklı gerekçelerle de olsa katilin mirasçı olamayacağı⁴¹ yönündeki görüşün mezhepte râcîh olduğu söylenebilir. Herhangi bir kasıt olmaksızın hata ve yanlışlıkla murisini öldürenin varis olamayacağı yönündeki görüş Hanefî ve Şafiîlere nispet edilmekte⁴², Malikîlerin bu hususta hata unsurunu dikkate alarak varis lehinde olumlu fikir beyan ettikleri görülmektedir. Onlara göre varisin murisini hata yoluyla öldürmesi her ne kadar diyete varis olmaya engel olsa da mala varis olmaya engel değildir.⁴³

1.1.2. Vasiyet

Zamanından önce mirasa konmak için murisini öldüren kişinin ilgili kural gereği miras hakkından mahrum bırakılmasına kıyasla kendi lehinde vasiyet edilen (el-mûsâ leh) kimsenin vasiyet edeni (el-mûsî) öldürmesi de vasiyetten mahrum bırakılmasıyla cezalandırılabilir. Çünkü her iki eylemde etkin olan unsur zamanından önce maddî yahut manevî bir menfaate konma arzusudur. Dolayısıyla her ikisinin de söz konusu mirastan yahut vasiyetten mahrum bırakılması adalet ve insafın gereği olduğu gibi sedd-i zerâi’in de muktazasıdır. Fıkıh eserlerinde vasiyetle ilgili mesele mirastan bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Yani kendisine vasiyet edilen kimsenin vasiyet edeni öldürmesi varisin murisini öldürmesine kıyas edilmemektedir. Aksine vasiyet edilenin vasiyet edeni öldürmesi konusu bağımsız olarak ele alınmış ve bu durumda vasiyetin

³⁸ (الْقَاتِلُ لَا يَرِثُ). Bk. Tirmizî, *Sünen*, “Kâtilin Mirasının İptali”, 4/425, (No: 2109).

³⁹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv (Riyad: Dâru Alemi’l-Kütüb, 1417), 6/244.

⁴⁰ Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirac- Ali Cumu’a Muhammed (Kahire: Dârü’s-Selam, 1417), 8/3938, No: 18917.

⁴¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1404), 7/272.

⁴² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhîrî, *Muğnî’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzî’l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1404), 4/45.

⁴³ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye ale’s-şerhi’l-kebîr* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1431), 4/486. Günümüzde sık sık yaşanan ölümlü trafik kazaları genelde “*hata yoluyla katil*” kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durumda arabayı kullanan oğul ile babasının beraber yolculuk ettiği bir trafik kazasında babanın ölmesiyle ilgili herhangi bir kasıt unsurunun aranması hayatın olağan seyrine aykırı olduğundan oğulun mirastan mahrum bırakılması fıkıhın temel maksatlarına aykırı sonuçlara zemin teşkil ettiği açıktır. Dolayısıyla bu konuda Malikîlerin görüşü daha tutarlı, adalet, insaf ve vicdana daha yakın durmaktadır.

geçersiz hâle geleceği vurgulanmıştır.⁴⁴ Ancak vasiyeti mirastan bağımsız değerlendirme eğiliminde olanların ileri sürdüğü hadisin hüccet olamayacağı yönündeki kanaat Cüveynî gibi usulcülerini vasiyeti mirasa benzetmelerine ve kıyas yapmaya⁴⁵ sevk etmiştir. Her hâlükârda öldürme olayının kasten olması durumunda vasiyetin iptal olacağı konusunda bir nevi fikir birliği söz konusudur. Bundan dolayı muasır hukukçulardan Zuhaylî de söz konusu ihtilaflara değindikten sonra “maksadın aksiyle muamele” kaidesi gereği vasiyetin iptali yönündeki görüşü tercih etmiştir.⁴⁶ Mirasta olduğu gibi vasiyet edilenin vasiyet edeni hata yoluyla öldürmesi durumunda ise malına varis olması önünde bir engel bulunmamakla birlikte diyet gibi mali haklardan istifade etmesi engellenmiştir.⁴⁷ Cüveynî’nin yaklaşımına dayanak teşkil eden kıyas yönteminin uygulanması durumunda miras ve vasiyet manasına gelen yahut yakın anlamda kullanılan her türlü tasarruf ve eylemin bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür.

1.1.3. Ganimet

Ganimet/ganâim, Müslümanların savaş yoluyla elde ettikleri mallardır. Ganimetin kimler arasında nasıl taksim edileceği belirlenmiştir.⁴⁸ Bundan dolayı savaşçı, toplayıcı yahut taşıyıcının ganimetin taksiminden önce hakkettiğinden fazla alması yahut ganimetten çalması gülûl (ihanet) olarak kabul edilmiştir.⁴⁹ Ganimetten çalan yahut ücret adı altında erkenden bir miktarını kendine ayıran kimsenin mallarının yakılması⁵⁰ yahut cenaze namazının kılınmaması gerektiği yönündeki rivayetlerle⁵¹ ilgili yaşanan ihtilafı⁵² bir tarafa bırakırsak ihanet içinde bulunan kimsenin hem dünyada hem de ahirette birtakım yaptırımlarla karşı karşıya bırakıldığı açıktır. Bu kapsamda fukaha, sorumlu olduğu mal ve ganimete ihanet edenlerin öncelikle çaldığı kısmı tamamıyla ilgililere teslim etmesi ve kendisi için ayrılan hissedenden de mahrum bırakılması gerektiği hususunda ittifak halindedir.⁵³ Cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı ve malının yakılıp yakılmayacağı hususundaki rivayetlerin zayıflığı yönündeki iddiaların⁵⁴ söz konusu konularda görüş birliğinin oluşmasına engel olduğu anlaşılmaktadır.

Uhud savaşında stratejik tepeye yerleştirilen okçular, kendilerine ganimetten pay verilmeyeceği endişesiyle aceleyle yerlerini terk etmiş ve ganimet toplamak için savaş meydanına dağılmak istemişlerdir. Neticede İslam ordusunun yenilmesine zemin hazırlamışlardır. Halbuki sabretselerdi ve Resulullah’ın emrine muhalefet etmeselerdi ganimetten hakkettikleri payı adil bir şekilde alacaklardı. Konuyla ilgili inen âyetler Allah Resulü’nün ganimetlerin taksiminde kesinlikle haksızlık yapmadığı⁵⁵ yönündedir. Bu bağlamda ganimet hakları konusunda acele eden

⁴⁴ (وان قتل الموصى له الموصي بعد الوصية بطلت الوصية). Bk. Kudurî, *et-Tecrîd*, 4021, No: 969.

⁴⁵ Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, *Nihayetü'l-matlab fi dirayeti'l-mezheb*, thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb (y.y. Dâru'l-Minhâc, 1428), 11/285.

⁴⁶ Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslamî ve edilletühü* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1433), 10/7471.

⁴⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Misrî el-Karâfî, *ez-Zahîre fi'l-fikih*, thk. Muhammed Hacci-Said A'râb-Muhammed Bu Habze (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1994), 7/91.

⁴⁸ en-Nisâ, 4/94; el-Enfâl, 8/41; 69; el-Feth, 48/15, 19, 20.

⁴⁹ Âl-i İmran, 3/161; Buharî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Gulûl”, 3/1118, No: 185.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Gâll (ganimete ihanet eden)in Cezası”, 4/346, 143 (No:2713).

⁵¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Hâris el-Fezârî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Faruk Hamade (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987), 176, No: 225.

⁵² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Ernâvut-Muhammed Zühayr eş-Şavîş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1403), 11/119, No: 2729.

⁵³ (وأجمع العلماء على أن على الغال أن يرد ما غل إلى صاحب المقاسم). Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdilkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezaretü'l-Evkâf, 1387), 2/23; İbn Receb, *el-Kavâid*, 230.

⁵⁴ Mecduddin Ebû's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. Abdulkarim eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl fi ahâdisi'r-Resûl*, thk. Abdulkadir el-Arnâvût (Mekke: Mektebetü'l-Halvânî, 1389), 2/722, No: 1220.

⁵⁵ Âl-i İmran, 3/161.

savaşçılar Müslümanlara hezimetini yaşattıkları gibi ganimetin tamamından da mahrum kalmışlardır.

1.2. İbadet Alanı

1.2.1. Namaz

Vaktinden önce kılınan namazların iade edilmesi gerekir. Zira namaz ibadeti belli vakitlerde farz kılınmıştır.⁵⁶ Buna riayet etmeyip vaktinden önce namaz kılanın namazı sahih değildir. Dolayısıyla namaz yok hükmünde kabul edildiğinden iade edilmesi gerekmektedir. Tekbir, rükû ve secde gibi namazın rükünlerinden birinde imamın önüne geçen kimsenin namazı da sahih değildir. Zira imamın varlık sebebi cemaatin ona tabi olmasıdır.⁵⁷ Namazda imamın hareketlerini beklemeden ondan bağımsız davranmak cemaatin birlik ve düzenine de aykırılık teşkil etmektedir. Bu durumda acele edip imamı geçen me'mûmun kastettiği aceleciliğin aksi yönünde muamele görmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sahih olmayan bu tür namazların iade edilmesi bir nevi maksudun aksi ile muameledir. Me'mûmun namazının sıhhatine engel teşkil eden eylemin ölçütü olarak genelde imamdan önce rükua gitmek gibi “imamı tam bir rükünle geçmek”⁵⁸ şeklinde tespit edilmiştir.

1.2.2. Oruç

Ramazan'da oruç tutmak bütün mükellefler için farz-ı ayndır.⁵⁹ Hasta yahut seferde olanlara başka bir gün oruçlarını kaza etmek üzere oruç tutmama hakkı verilmiştir.⁶⁰ Bu ruhsat mükellefin doğal hayat seyri içindeki meşru ve olağan seferleri için geçerlidir. Bundan dolayı şâri', Ramazan'da orucunu açmak niyetiyle sefere çıkanları söz konusu haktan mahrum bırakmıştır.⁶¹ Zira ilgili fikhî kaide gereği istismar etmek istediği hususun aksiyile muamele görmesi gerekmektedir. Aynı şekilde özellikle Şafiilerde normal şartlarda yeme veya içme yoluyla orucu bozulan birinin o günü kaza etmesi yetmektedir. Bir köle azadı, altmış fakiri doyurma veya üst üste altmış gün oruç kefareti ise sadece cinsel ilişki yoluyla oruçlarını bozanlarla ilgilidir.⁶² Eşyle cinsel ilişkiye girmek maksadıyla sadece bir günlük kazayla yetineceğini düşünerek herhangi bir şey yemek yahut içmek ise istismar ve kötü niyet barındırmaktadır. Şâri, süreci bu şekilde istismar edebileceğini düşünen birini kastettiği şeyin aksiyile karşılık verip altmış gün oruç yahut diğer kefarete seçenekleriyle baş başa bırakarak⁶³ cezalandırmıştır.

1.2.3. Zekât

Özellikle hayvanlarını birbirlerine katarak tek çobanla yetinmek isteyen kimselerin belirli şartları taşımaları durumunda karışık ve ortak mallarını tek mal olarak değerlendirme imkanları vardır. Bu durumda çobanları, yemleri, suları ve meraları ortak olan, sabah-akşam beraber gidip gelen ve aynı ağılda barınan ortak hayvanlar; ortaklık kurulan gün üzerinden bir sene geçince tek

⁵⁶ en-Nisa, 4/103.

⁵⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “İmamet”, 1/138, No: 687.

⁵⁸ Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî, *et-Ta'likâ 'alâ muhtaşari'l- Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud (Mekke: Mektebetü Nezâr, 1437), 2/1052.

⁵⁹ el-Bakara, 2/183.

⁶⁰ el-Bakara, 2/184.

⁶¹ Ebû'n-Necâ Şerefuddin Musa el-Hicâvî el-Makdisî, *el-İknâ' fî fikhî'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431), 1/307.

⁶² Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî, *el-Hâvî'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 3/424.

⁶³ Hicâvî, *el-İknâ'*, 313.

zekâta tabi olabilirler.⁶⁴ “Sadaka (zekât) korkusuyla toplananlar (birbirlerine katılanlar) dağıtılmaz ve dağınık olanlar toplanmaz (birbirlerine katılmaz)”⁶⁵ hadisiyle şâri’, aslında hem zekât veren hem de zekât toplayan için uyulması gereken adil ölçüler vazetmiştir. Dolayısıyla mal sahipleri zekât vermemek yahut daha az vermek için birleşik malları dağınık gösteremeyeceği gibi zekât toplayan da daha fazla zekât almak için dağınık malları birleşik ve ortak gibi gösteremez. Çünkü birleşik olarak bakıldığında kırk koyuna kadar bir koyunun zekât olarak verilmesi yüz yirmi koyuna kadar değişmemektedir. Ancak söz konusu rakamın birbirinden ayırıp üçe bölünmesi ve her kırk koyun için birinin zekât olarak alınması durumunda zekât olarak alınacak koyun sayısı üçe çıkmaktadır. Bu durumun yaşanmaması için her iki tarafı koruyan adil bir istikamet çizgisi çizilmiştir. Dolayısıyla istikamet çizgisinden sapmak isteyen hangi taraf olursa olsun şer’î müeyyidelerle karşı karşıya kalacaktır. Mal sahiplerinin zekâtтан kaçmak yahut daha az zekât vermek için senenin dolmasına kısa bir müddet kala mallarını ayırmaları bir nevi hile-i şer’iyyedir. Buna benzer naslardan yola çıkan cumhur, istismara açık bir kapıyı kapatmak için ortakların maksatlarının tersi istikamette hükümler vazetme ihtiyacı hissetmişlerdir.⁶⁶ Aksi hâlde toplumdaki muhtaçların hakkı olan zekât vecibesi olumsuz etkilenecek ve kamu maslahatı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacaktır.

1.3. Aile Hayatı

1.3.1. İddet Esnasında Evlilik

İddet, kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süredir. Boşanan yahut eşi vefat eden kadının iddeti devam ettiği süre içerisinde başka bir evlilik yapması caiz değildir.⁶⁷ Kocasını ölen kadının bekleme süresi dört ay on gündür.⁶⁸ Boşanan kadınlar hamile değilse iddetleri üç temizlik yahut üç hayız dönemidir.⁶⁹ Hamilelik varsa iddet doğuma kadar devam etmektedir.⁷⁰ Evlilik ancak şer’in belirlediği iddet süresi bittikten sonra mümkündür. Söz konusu sureye riayet etmeden evlilikte acele eden kadının nikahı bâtıl olup bu şekildeki nikâhın aynı zamanda fesih ve tefrik sebepleri arasında olduğuna dair icmâ vardır.⁷¹ Bu bağlamda boşandığı hâlde iddet esnasında -eski eşi dışında- yeni bir evlilik yapan kadının yeni eşiyle evlilik işlemi geçersiz sayılmaktadır. Ayrıca zamanından önce acele etme arzusundan dolayı iddet içindeki söz konusu nikahın ebediyen fasit olduğu yönünde bazı naslara dayandırılan görüşler⁷² de vardır. Bu bakımdan açık naslara muhalefet ederek iddet süresini istismar etmek isteyen kadının evlenmek istediği kişiyle ebedi olarak evlenememesine dair görüşlerin varlığı meselenin önem ve ciddiyetini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Bunun kastın aksi ile muamele kaidesinden bağımsız olmadığı açıktır. Zira iddet sadece eski evlilikten kalması muhtemel

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1403), 2/14.

⁶⁵ (لا يفرق بين مجتمع ولا يجمع بين مفترق خشية الصلابة). Bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/15; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Zekât”, 9/23 (No: 6955).

⁶⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *l'lâmü'l-muvakkı'în an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Ecmel el-İslahî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440), 3/615.

⁶⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/224.

⁶⁸ el-Bakara, 2/234.

⁶⁹ el-Bakara, 2/228.

⁷⁰ et-Talâk, 65/4.

⁷¹ Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Heyet (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1431), 5/38; Ebû'l-Mehâsin Fahrü'lislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî, *Bahrü'l-mezheb*, thk. Tarık Fethî es-Seyyid (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2009), 11/347.

⁷² Ziyâüddîn Ebû'l-Mevdedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîl fi şerhi'l-muhtasari'l-fer'î*, thk. Ahmed b. Abdülkerim Necîb (y.y., Merkezü Necibveyh, 1329), 4/101.

hamilelik durumunun tespitiyle sınırlı olmayıp meselenin psikolojik, sosyolojik ve etik yönü de söz konusudur.

1.3.2. Boşanan Kadının Eski Eşiyle Evliliği

Bâin talakla boşanan kadının başka bir adamla meşru bir evlilik yapmadan eski kocasına helal olmaması konumuz açısından önemli olup işlediğimiz kaide kapsamında değerlendirilmektedir. Eski kocasına dönebilmesi için kadının iddetinin bitmesi, sahîh bir nikahla yeni bir evlilik yapması, cinsel ilişkinin gerçekleşmesi, hayatın doğal seyri içinde boşanması ve tekrar iddetinin bitmesini beklemesi gerekmektedir.⁷³ Burada dikkatsiz davranan ve talakın aileyi yıkıcı yönü hususunda mütesâhil davranan kocaya dolaylı bir ceza ve ikaz vardır. Bu bakımdan aile hayatını sonlandıran talakta acele etmenin bazı yaptırımları gerektirmesi kastın aksi ile muamele kaidelerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç talakla boşanan kadının kendisini boşayan eski eşiyle tekrar evlenebilmesi için yeni evlilik ve tekrar boşama sürecinin doğal seyri içinde olması esastır. Bu bağlamda *antlaşmalı evlilik* olarak bilinen *hülle nikâhı*⁷⁴ da konumuzla yakından alakalıdır. Zira bu tür nikahlarda da eski eşle evliliği erkene alma niyet ve teşebbüsü söz konusudur. Dolayısıyla hülle nikahı etrafında ortaya çıkan ihtilafların ayrıca *maksudun aksi ile muamele* kaidesi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca hülle nikâhının yaygınlaşmasında tek celsede üç talak bân talak olarak geçerli kılan uygulamanın da etkili olduğu söylenebilir.

1.3.3. Tek Celsede Üç Talak

Talak, eşler arasında meşru bir evlilikle sabit olan kaydın kaldırılmasıdır.⁷⁵ “Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir”⁷⁶ âyetinde belirtildiği üzere Kur’an ve sünnete uygun talakın tuhr (temizlik) esnasında farklı dönemlerde gerçekleşen üç talak olduğu hususunda ittifak vardır.⁷⁷ Buna uygun olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde tek celsede verilen üç talak tek talak olarak kabul edilmiştir. İkinci halife Hz. Ömer döneminde boşamaların çoğalması ve talakta gereken hassasiyetin gösterilmemesi gibi gerekçelerle bir celsede verilen üç talak üç talak olarak sayıldı ve uygulama bu şekilde istikrar buldu. Rivayete göre Resûlullah (s.a.s.) devri boyunca, birinci halife dönemi ile ikinci halifenin hilafetinin ilk iki yılında üç talak bir talak sayılırdı. Hz. Ömer, ‘İnsanlar teenni ile hareket etmeleri gereken bir işte acele ettiler. İşin çabuk olup bitmesini istediler. Gelin onların sözünü geçerli sayalım’ dedi ve üç talak geçerli saydı.⁷⁸ Arizî şartlarda ortaya çıkan bu uygulamayla ilgili Zahiriyye ve İmamiyye mezhepleri dışında farklı görüş beyan eden olmamıştır.⁷⁹ Dolayısıyla ikinci halifenin kendi döneminde gördüğü lüzum üzerine tek celsedeki üç talak üç talak olarak kabul edip geçerli kılma uygulaması kastın aksi ile muamele kaidesine de uygundur. Bu açıdan halifenin, toplumsal hassasiyet tesisi ile insanları te’dip saikiyle hareket ettiği söylenebilir. Zira o, içinde bulunduğu şartları dikkate alarak toplumsal maslahata uygun olabileceğini düşündüğü bir uygulama başlatmış ve talakın acele

⁷³ el-Bakara, 2/230. Bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasît fî'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Tamir (Kahire: Dârü's-selam, 1417), 5/114.

⁷⁴ Saffet Köse, “Hülle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1998), 18/475-477.

⁷⁵ (رفع القيد الثابت شرعاً بالنكاح). Bk. Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Kenzü'd-dakâik*, thk. Said Bektaş (y.y. Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1432), 269.

⁷⁶ el-Bakara, 2/229.

⁷⁷ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktaşid* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1425), 3/84.

⁷⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmî'u's-şâhih*, Muhammed Fuad Abdulkali (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1374), “Üç Talak”, 2/1099, 2/15 (No: 1472).

⁷⁹ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, 84.

edilmemesi gereken bir hak olduğunu vurgulamak istemiştir. Bu bakımdan devlet erkini de kullanarak söz konusu uygulamanın toplumda yerleşmesini sağlamıştır. Zamanla bu uygulama yaygınlaşarak cumhur tarafından genel kabul görmüştür. Ancak gelişen ve değişen toplumsal şartlar neticesinde söz konusu uygulamanın değişmesi ve sünnete uygun hâle getirilmesi mümkündür. Nitekim uygulamanın bu yönde değiştiğine dair genel bir kanaatten söz edilebilir.

1.3.4. Ölüm Hastalığında Talak

Ölüm bütün canlılar için mukadderdir⁸⁰ ve sünnetullah kapsamındadır. Ölüm hastalığı (marazü'l-mevt) ise tecrübe yahut tıbbî verilere göre insanın ölümünün yakın olduğunun bilinmesi yahut tahmin edilmesidir. Bu durumun farkına varan insanın psikolojik açıdan etkilenmemesi mümkün değildir. Bu şartları yaşayan birinin hayatın normal akışına aykırı bazı tasarruflarda bulunma olasılığını dikkate alan fukaha, ilgili naslardan yola çıkarak ölüm hastalığındaki kimselerin eylem ve söylemlerini yakın takibe almıştır. Bunda amaç, olumsuz gelişmelerden etkilenmesi mümkün olan herkes açısından maslahat ve mefsetet dengesini gözetmekten başka bir şey değildir. Bu yaklaşım söz konusu hastanın özellikle ikincil kişilerin hukukunu ilgilendiren bazı tasarruflarının kısıtlanmasını beraberinde getirmiştir. Marazü'l-mevt esnasında bir kimse yeni bir evlilik yapabileceği gibi mevcut evliliklerinden biri lehine veya aleyhine bazı beklenmedik tasarruflarda da bulunabilir. Bu bağlamda eşini yahut eşlerinden birini mirastan mahrum kılmak için boşama yoluna gidebilir. Normal şartlarda aklî melekeleri yerinde olduğu sürece hastanın talak ve nikah gibi bütün tasarrufları geçerli ve sahih kabul edilmiştir. Ancak iyilik ve kötülük muhasebesinin yapıldığı, duygusallığın zirve yaptığı, iyilik ve kötülük oklarının son hedeflere doğrultulduğu bir ortamda hâkim olan psikolojik yapı ve karmaşık düşüncelerin sağlıklı karar verme süreçlerini olumsuz yönde etkilemesi mümkündür. Bu durumda atılan adımların şüpheli olması aynı zamanda kasıtlı olabileceklerini göstermektedir. Bundan dolayı kastedilene aykırı tarzda hukuku işletmek hem ailenin korunması hem de toplumun selameti açısından daha sağlıklıdır. Dolayısıyla kocanın marazu'l-mevt esnasında boşadığı kadının iddeti devam ediyorsa varis olması, iddetin bitmiş olması durumunda ise varis olamaması yönündeki görüşü birçok sahabe, tabiun ve müçtehit savunmuştur.⁸¹ Ayrıca araştırma konusu yaptığımız küllî kaideye uygun olan da bu görüştür. Gazzâlî bu hususta şöyle bir açıklama yapmaktadır: *“Marazu'l-mevt esnasında boşanan kadının kocasına varis olmasının sebebi kocasının onu mirastan mahrum kılma kastıdır. Bu durumda yapılması gereken erkenden mirasa konmak için murisini öldüren kâtile kıyasla onu kastettiği hususun aksi ile cezalandırmaktır.”*⁸²

1.4. Hadler-Yargılama Alanı

1.4.1. Hırsızlık Haddi

Maksudun aksi ile muamele kaidesinin kaide-i kübrâdan olan *“ameller niyet ve maksatlara göre değerlendirilir”* küllî kaidesi kapsamında olduğuna daha önce temas etmiştik. Dolayısıyla kaide daha çok kötü niyetle hukukî süreçleri kendi lehinde istismar etmek isteyen mükelleflerin tasarruflarını engellemeye ve onları cezalandırmaya yöneliktir. Ancak mükellef açısından iyi niyetli olduğunu gösteren bir fedakârlık söz konusuysa mükellefin ödüllendirilmesi de mümkün ve gereklidir. Fukaha arasında ihtilafli olmakla birlikte haddi gerektiren bir hırsızlık olayında fail

⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/185.

⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/152; Şirbinî, *Muğî'l-muhtâc*, 4/475; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 133.

⁸² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 312.

yakalanmadan önce tövbe edip çaldığı malı ilgililere teslim etmesi durumunda hakkında hırsızlık haddinin uygulanmaması gerektiği yönündeki kanaat İmam Şafîî başta olmak üzere bazı Şafîîlere nispet edilmiştir.⁸³ Ayrıca bu yaklaşımın fikhin genel maksatlarına da uygun olduğu söylenebilir. Zira muhtemel cezasını göze alarak tövbe etmesi ve iade işlemini erkene alma fedakârlığını göstermesi cezanın düşmesini sağlayan önemli unsurlardandır.

1.4.2. Yargılama Usulü

İslam hukuk sisteminde yargıcın (kâzî) hüküm verirken uyması gereken kurallar vardır. Yargıcın ilgili tarafları dinlemeden karar vermemesi söz konusu kuralların en önemlilerinden biridir.⁸⁴ Kâzının, buna riayet etmeden aceleyle verdiği hükmün sağlıklı olduğunun garantisi yoktur. Bundan dolayı onu tarafları dinlemeden acele karar vermeye zorlayan etken her ne olursa olsun sonuç itibarıyla olumsuz bir duruma sebep olacağı açıktır. Dolayısıyla bu şekilde verilen hükmün geçersizliğine hükmederek kâzıyı yanlış tutumundan dolayı ikaz etmek etüt ettiğimiz fikhî kaide kapsamındadır. Ayrıca bu öğretinin mahkeme süreçlerinin güvenliği açısından bütün hukuk çevrelerine örnek teşkil edecek mahiyette olduğu söylenebilir.

Sonuç

İslam hukuku diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak mükellefin maddî-manevî her türlü hâlini dikkate almaktadır. Olaylara geniş bir çerçeveden bakarak çözüm önerilerinin adalet ve hakkaniyete uygun nitelikte olmasına dikkat etmektedir. Hukukî tasarrufların dünyevî ve uhrevî boyutuyla değerlendirilmesi aynı zamanda İslam hukukunun özgünlük iddiasının yansımasıdır. Hukukî işlemlerin mükellefin özgür iradesiyle ortaya çıkmasının gereğine vurgu yapan İslam hukuku aynı işlemin başkasının hak ve hukukunu olumsuz etkilememesine ve yeni mağduriyetlere zemin hazırlamamasına özen göstermektedir. Bu kapsamda özgür iradenin dış etkenlerden etkilenmemesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla mükellefin içinde bulunduğu şartların tabîî olması, duygu ve düşüncüyü yönlendirecek yahut olumsuz etkileyecek dış etkenlerden uzak olması sağlıklı karar verme süreçleri için önemli dinamikler içermektedir. Bu bağlamda talak, miras ve nikâh gibi malî boyutlar da barındıran tasarrufların her mükellefin meşru hakları kapsamında olduğu hususunda herhangi bir şüphe olmamakla birlikte söz konusu hakların zamanında ve meşru ölçüler içerisinde kullanılması gerekmektedir. Şâri'in belirlediği meşru kayıt ve şartların doğal seyri içinde olmaması, dış müdahale yahut sunî yöntemlerle ihlal edilmesi ise muhtelif yaptırımların gündeme gelmesine zemin hazırlamaktadır.

Muamelat, ibadât, münakehât ve ukubât gibi birçok alanla ilgili cüz'ıyyâtı bünyesinde barındıran İslam hukuk literatürü, aynı mana ve maksatta buluşan birçok tikel meseleyi tek çatı altında toplayan küllî kaidelerle zenginleşmiştir. Bu yaklaşım zamanla kavâid kültürünün gelişmesine ve neredeyse müstakil bir disiplin hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Hukuki işlemlerde niyet ve maksatları dikkate alan, istismar ve mağduriyetlere sebep olan her şeyin engellenmesi gerektiğini vurgulayan küllî kaideler kapsamında ortaya çıkan *maksudun aksi ile muamele* ilkesinin toplumsal hayatta muhtemel birçok olumsuzluğu ortadan kaldırma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Zira insanoğlu yaratılış itibarıyla aceleci ve nankördür. Üstelik insanda istiğnâ (kendini bağımsız hissetme) niteliği bariz ise hayra nispeten şerre daha yakın duracağı açıktır. Bunun ıslaha muhtaç patolojik bir durum olarak değerlendirilmesi hukuk

⁸³ Şafîî, *el-Ümm*, 6/166; Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Arabî el-Meâfirî el-Endülüsî el-İşbîlî el-Mâlikî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 2/115.

⁸⁴ Tirmizî, *Sünen*, "Kâzının Tarafları Dinlemesi", 3/610, (No: 1331).

sisteminin toplumsal hayatı koruyacak ve muhtemel mağduriyetleri sonlandıracak bazı adımlar atmasına vesile olduğu söylenebilir. Kötülüğe ve mağduriyetlere sebep olabilecek nitelikteki maksudun aksi ile muamele kaidesi sosyal, siyasî, ekonomik ve ailevî birçok tikel meselenin çözümüne öncülük edebilecek potansiyele sahiptir. Zira küllî kaideler değişik konu ve bâblardan aynı manada buluşan yüzlerce tikel meseleyi tek çatı altında toparlama kudretine sahiptir. Böylece fıkıh alanında araştırma yapan kimselere ilmî ve akademik imkân sağlandığı gibi hayatın içinden sık sık bu tür soru ve sorunlara muhatap olan müftü ve müçtehitlere de yardımcı mahiyette kapılar açmaktadır. Zaman ve şartların değişmesine bağlı olarak gelişen, değişen ve çoğalan toplumsal dinamiklerin bu tür açılımlara her zaman ihtiyaç duyduğu açıktır. Bunun da kavâid ve dâbit kültürünün gelişmesiyle büyük oranda karşılandığı söylenebilir.

The Legal Maxim of a Transaction Contrary to The Primary Purpose and Relevant Fiqh Applications in Islamic Law

Citation: Deniz, Abdulkali. "The Legal Maxim of a Transaction Contrary to The Primary Purpose and Relevant Fiqh Applications in Islamic Law", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 24-43. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1640524>

Extended Abstract

Islamic law emerged with its own rules to regulate social life, establish justice among people, prevent all kinds of injustice and abuse, and ensure happiness in this world and the hereafter. The legal system should be at the service of human beings, who are considered sacred. It is necessary to evaluate the security of life, mind, religion, progeny and property in this context, within the scope of the five essential principles protected by Islamic legal philosophy. In this context, the principle of removing everything that is evil against people and substituting everything that is useful closer to the people constitutes the basic purposes of fiqh. There is a hierarchical arrangement of concepts in Islamic law, as in other disciplines, in order to grasp particular issues and ensure their easy application. In this context, while fiqh refers to "knowing the provisions regarding the taxpayer with detailed evidence", the fiqh procedure examines "the evidence, the ways of deriving judgments from the evidence, and the states of the mujtahid who do this work", which constitute the source of law. Legal maxims, on the other hand, are universal rules that cover particular issues, consisting of different jurisprudential matters, albeit sharing a certain ground. Qawaid literature started to form with the maturation period after the codification process of fiqh. The aim is to make general explanations about issues from different subjects that meet in the same meaning, and to facilitate ways to find solutions to fiqh problems that are continuous and diverse. Since some of the rules are direct reflections of the relevant texts, there is an agreement on them and they form the basis of other rules. The rules such as "Things are evaluated according to their purposes", "The damage is compensated", "the one who makes the claim is obliged to prove it, the one who denies it is obliged to swear an oath", "It is not nullified with a certain suspicion" and "the custom is certain" are the rules that are the basis for other rules and on which the jurists agree. Some of the legal maxims other than these are controversial, and some of them reflect the opinion of only one sect. Subsidiary legal principle, namely dabit is the sub-unit of the rule and reveals universal rules regarding common issues related to a certain subject. In this sense, the principle of "muktadi is subject to the imam in his prayer" is a reference regarding the subject of prayer. Therefore, we can talk about a fragment-whole doctrine between the legal maxims and the rules. The principle that is the subject of our research has been expressed in different ways in the literature.

We preferred to use the second of these expressions such as "Punishing anyone who wants to delay anything before its due time by depriving them of the thing in question" or "treatment contrary to the intended purpose". The basic philosophy on which the legal maxim is based is that individuals' actions are examined in terms of their purposes and any attempt to abuse any right is met with the opposite. Although there are many examples regarding this maxim, the first thing that comes to mind is that the person who kills his deceased is deprived of his right to inherit. In the narrations on this subject, it is clearly stated that 'the murderer cannot inherit the deceased's deceased'. All other examples of abuse encountered in many political, social and economic areas of life come together at the point where some rights are treated with the opposite of what has been rushed through external intervention and artificial methods. One of the first issues that come to mind is the murders, intrigues, dirty plans, relationships of interest and poisoning attempts that occur in the political field. The common point of such events is to get rid of someone in a short time, to have someone else take their place, or to pave the way for some desired personalities while blocking the way for others. Throughout history, stories about them have been told, books have been written, they have been passed down from language to language and from generation to generation, but there have been serious difficulties in obtaining concrete evidence. The biggest handicap of this field is not being able to access the evidence or the perpetrators of the events remaining unsolved due

to various reasons. However, in places where the law is supreme or where the sense of absolute justice is developed, the said rule can be fulfilled.

Despite this, a healthy attitude towards achieving justice, even if theoretically, is to not break away from the principles and principles required by law and to voice them on every platform.

Because, in terminal illness, it is common for people to divorce one or more of their spouses with the sole intention of depriving them of their inheritance. It is clear that this development between spouses who have lived a common life for a long time is not innocent. Therefore, it is closer to justice and fairness not to deprive the spouse of the inheritance that he wants to divorce within the scope of the transaction contrary to his desire to deprive him of the inheritance. Contrary to the previous practices, during the second caliph's period, three divorces given in one session were validated and accepted as a vain divorce, within the scope of punishing those who did this in a way contrary to their intentions.

Kaynakça

- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Ernâvut- Muhammed Züheyr eş-Şavîş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cündî, Ziyâüddîn Ebû'l-Mevedde Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *et-Tavzîh fî şerhi'l-muhtasari'l-fer'î*. thk. Ahmed b. Abdülkerim Necîb. y.y., Merkezü Necibveyh, 1329.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. thk. Salah b. Muhammed b. Uvayza. Beyrut: y.y., 1997.
- Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nihayetü'l-Matlab fî dirayeti'l-mezheb*. thk. Abdulazim Mahmud ed-Dîb. y.y. Dâru'l-Minhâc, 1428.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf. *el-Cem' ve'l-fark: el-Fürûk*. thk. Abdurrahman b. Selame b. Abdullah el-Müzeynî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1424.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye ala's-şerhi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. [es-Sünen](#). thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Mısriyye, 1431.
- Fezârî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. el-Hâris. *Kitâbü's-Siyer*. thk. Faruk Hamade. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1987.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Vasît fî'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim- Muhammed Muhammed Tamır. Kahire: Dâru's-salam, 1417.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed b. Abdisselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413.
- Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî. *el-Kavâid*. thk. Abdurrahman b. Abdullah eş-Şa'lân- Cibril b. Muhammed el-Busaylî. Riyad: Mektebetü'n-Neşr, 1418.
- Hicâvî, Ebû'n-Necâ Şerefuddîn Musa el-Makdisî. *el-İknâ' fî fikhî'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1431.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-muvaţta mine'l-ma'ânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî- Muhammed Abdilkebîr el-Bekrî. Mağrib: Vezaretü'l-Evkâf, 1387.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdullah. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî- Abdulfettah Muhammed el-Huluv. Riyad: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1417.

- İbn Nüceym. Zeynuddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Receb, Zeyneddin Abdurrahman b. Ahmed. *el-Kavâid*. Mısır: Mektebetü'l-Hacî, 1431.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukhtasîd*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1425.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. [İ'lâmü'l-muvakkî 'in](#) 'an rabbi'l-âlemîn. thk. Muhammed Ecmel el-İslahî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440.
- İbnü'l-Esir, Mecduddin Ebû's-Sa'âdât el-Mübarek b. Muhammed b. Abdulkirim eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fî ahâdisi'r-Resûl*. thk. Abdulkadir el-Arnâvût. Mekke: Mektebetü'l-Halvânî, 1389.
- İbnü'l-Mulakkın, Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Ensârî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Mahmud el-Ezherî. Riyad: Dâru İbn Kayyim, 1431.
- İzz b. Abdisselam, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimaşkî. *Qavâidü'l-aḥkâm fî mesalihi'l-enâm (el-Qavâidü'l-kübrâ)*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. Mısır: Mektebetü'l-Külliyyâtü'l-Ezheriyye, 1414.
- Karadağ, Bekir. "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi". *İslam Düşüncesi Araştırmaları*. (Ankara, 2019). 213-239.
- 42 Karadağ, Bekir. "İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10/19 (Bahar, 2020). 403-420.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. [el-Furûk](#); *Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk (el-Qavâidü's-seniyye fî'l-esrâri'l-fıkhiyye)*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1431.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre fî'l-fıkḥ*. thk. Muhammed Hacci- Said A'râb-Muhammed Bu Habze. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kerabisî, Esat b. Muhammed b. Hüseyin. *el-Fürûk*. thk. Muhammed Tamûm. Küveyt: Vezaretü'l-Evkâf, 1402.
- Köse, Saffet. "Hülle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. 475-477. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulle>
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirac- Ali Cumu'a Muhammed. Kahire: Dârü's-Selam, 1417.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. [el-Hâvi'l-kebîr](#). thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Merverrûzî, Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *et-Ta'likâ alâ muḥtasari'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud. Mekke: Mektebetü Nezâr, 1437.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-saḥîḥ*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1374.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. [Kenzü'd-dekâ'ik](#). thk. Said Bektaş. y.y. Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1432.
- Neşşâr, Muhammed Fethullah. "Ehemmü'l-fürû'i'l-fıkhiyye el-mebniyye 'ala kâideti el-mu'âradatü bi nakidi'l-maksûd". *Mecelletü's-şeriatî ve'l-kânûn*, 1/24 (2009), 683-761. https://jlr.journals.ekb.eg/article_27811.html

- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed et-Taberî. *Bahru'l-mezheb*. thk. Tarık Fethî es-Seyyid. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Safiiyyu'l-Hindî, Ebû Abdillâh Safiiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm b. Muhammed. *Nihâyetü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Salih b. Süleyman el-Yusuf- Sa'd b. Salim es-Sevîh. Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye, 1416.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Heyet. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1431.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Sübkî, Tacuddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvafakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan. Mısır: Dâru İbn Affân, 1417.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavvad- Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Mahmud Şakir- Muhammed Fuad Abdulkali. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır. *el-Mensûr fî'l-kavâidi'l-fikhiyye*. thk. Taysir Faiz Ahmed Mahmud. Küveyt: Vezaretü'l-evkâf el-Küveytiyye, 1405.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1433.